

THE LAPIDARY PALEOGRAPHY OF OLBIA: CURRENT STATE

СУЧАСНИЙ СТАН ЛАПІДАРНОЇ ПАЛЕОГРАФІЇ ОЛЬВІЇ

Микола Ніколаєв

доктор історичних наук, професор

E-mail: olbiopol@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3994-1150

Researcher ID: ААН-7628-202

Ізмаїльський державний гуманітарний
університет, Україна

Mykola Nikolaev

Doctor of History, Professor

E-mail: olbiopol@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3994-1150

Researcher ID: ААН-7628-202

Izmail State University of Humanities,
Ukraine

ABSTRACT

It is considered that the main problem of the development of Olbian lapidary paleography is the practical absence of precisely dated monuments, therefore there is an urgent need for its development and improvement. A selective review of the state of lapidary paleography of Olbia over the past 50 years revealed some negative trends in the development of this auxiliary historical discipline. Examples of researchers' attempts to determine the paleographic date of a monument are given, ignoring the real accuracy of the paleographic method, and this is one of the negative modern trends in the use of paleographic analysis. A type of false algorithm also consists in the preliminary application of other considerations, different from paleography (historical, numismatic, etc.); in the future, not a real, but a formal «paleographic analysis» is added to the decision already made about the date of the monument, which supposedly confirms this dating. Unfortunately, such an algorithm was sometimes used by famous scientists. A methodological error related to the search for signs of past times in the monument and giving the monument an early date based on their presence, instead of looking for the youngest paleographic signs that determine its terminus post quem, was also recorded. In 2014, I published a monograph in which, on the basis of system analysis and mathematical modeling, the synchronized catalog of eponyms of Olbia IPE 1² 201 was introduced into scientific circulation (Nikolaev, 2014). The catalog covers the period from approximately 394–388 BC to 94–88 BC, i.e. 300 years. One of the consequences of the synchronization of the catalog is the publication of interdependent prosopographical datings of a large group of lapidary, ceramic, magical and numismatic monuments of Pontic Olbia. The numerous datings obtained are probably the basis for the future construction of a modern objective paleographic algorithm, which will make the formalism and subjectivism of this process impossible. However, I am very cautious about the prospect of increasing the chronological accuracy of the paleographic method. Previous studies give reason to believe that the paleographic algorithm for dating monuments of lapidary paleography will have an accuracy of no less than one century, and some strict limitations in the dating process are also expected. The materials obtained in relation to the local geographical object – Pontic Olbia – to some extent can be applied to other geographical objects and other historical times. In general, the received materials have the status of preliminary ones.

Key words: *Olbia, lapidary inscriptions, paleographic analysis, review, system analysis.*

Постановка проблеми й актуальність дослідження. Як відомо, переважна більшість давньогрецьких написів не містить вказівки на дату їхнього випуску. Відповідно, для датування таких написів історична наука пропонує групу методів наближеного датування, які полягають у вивченні палеографії, формул, мови, просопографії тощо. Вважається, що оптимальним процесом датування напису є комплексне застосування

відомих методів та очевидним критерієм вірності датування є відносний збіг результатів, отриманих різними методами.

Важливе місце серед традиційних методів датування давньогрецьких написів займає допоміжна історична дисципліна – лапідарна палеографія¹, яка, зокрема, вивчає зміну форм літер у часі та вже досить давно використовується в історичній науці. Історіографія палеографічного аналізу дуже об'ємна, що пов'язано з локальними географічними особливостями палеографії. Тож у фундаментальних дослідженнях палеографія розглядається послідовно за географічним принципом (Guarducci, 1967; Jeffery, 1963), а окремі статті, зазвичай, присвячені палеографії будь-якого локального географічного об'єкта. Своєю чергою, у рамках локальних географічних об'єктів палеографічні дослідження спрямовані, переважно, на вивчення закономірностей зміни літер у часі, і також представлені досить об'ємною науковою літературою. У цих умовах, *моє дослідження a priori обмежується як географічно (ольвійський поліс), так і хронологічно (V–I ст. до Р. Х.)*. В основі палеографічного методу лежить пошук датованих написів й подальше використання цих написів для з'ясування особливостей письма у той чи інший період. *Як вважається, головною проблемою розвитку ольвійської лапідарної палеографії є практична відсутність точно датованих пам'яток, тому існує нагальна потреба у її розвитку та вдосконаленні* (Латышев, 1887; Книпович, 1966).

Аналіз останніх досліджень і публікацій Основи ольвійської лапідарної палеографії закладені акад. В. В. Латышевим (Латышев, 1887; *IPE I*²). Палеографічні датування В.В. Латышева дуже обережні та, переважно, знаходяться в межах не менш одного століття. Зокрема, вельми широке палеографічне датування застосовувалося дослідником до написів післягетської Ольвії. В. В. Латышев зіткнувся з проблемою палеографічного аналізу при датуванні каталогу *IPE I*² 201. Видавець датував цей документ III ст. до Р. Х. Разом із тим, він виявив, що у каталозі написання літер *альфа, епсілон, тхета, омега, мю* відповідає пізнішому періоду. Дослідник був змушений поставити під сумнів можливості застосування палеографічного аналізу, відмітивши, що до нашого часу дійшла порівняно невелика кількість ольвійських написів стародавніх часів; *на ґрунті одного лише характеру письма майже неможливо висловлювати певні міркування щодо часу того чи іншого документа* (Латышев, 1887: 86). Проблема виникнення суперечностей у палеографічному датуванні, з якою зіткнувся В. В. Латышев при дослідженні каталогу *IPE I*² 201, була обумовлена діахронним характером цього документу; детально ця проблема висвітлена у монографії (Николаев, 2014: 13-15).

Наступним етапом розвитку ольвійської лапідарної палеографії стала фундаментальна стаття Т. М. Книпович (Книпович, 1966), яка, своєю чергою, є продовженням статті (Болтунова, Книпович, 1962), присвяченої палеографії Боспора. Дослідниця, зокрема, відмічала, що *запропоновані вченими з різних країн системи палеографічних з'ясувань постійно супроводжуються неминучими застереженнями: шрифт, піддаючись з часом змінам, часто зберігав і більш ранні елементи; від колишнього письма іноді утримувалися окремі літери; іноді спостерігалось відродження старого, властивого для більш раннього часу*. Розібратися в цьому можна лише за наявності рясного запасу характерних датованих написів (Книпович, 1966: 3-4). На жаль, на відміну від Боспору Ольвія майже не має точно датованих написів. Дослідниця розглянула декілька, як вважалося на той час, датованих написів, – фрагмент *IPE I*² 271 бази статуї роботи Праксителя (Π[ρ]αξιτέλης Ἀθηναῖος ἐλοίησεν) – Пракситель, афінянин, зробив), декрет *IPE I*² 35 на честь амісенського кібернета ([ἐρωμένου Ἀπόλλωνος τοῦ μετὰ Ποσίδεον Ἀναξα[γύρου]... – за жрецтво Аполлона, що був після Посидея Анаксагорова...) тощо². В її

¹ З огляду на значний об'єм питання в цій статті не розглядаються суміжні напрями керамічної, магічної, нумізматичної палеографії тощо.

² Інші датовані написи, що їх розглянула Т. Н. Книпович в зазначеній статті, належать до римських часів, тобто потрапляють за межі досліджуваного хронологічного діапазону.

статті, також, наведена таблиця лапідарного письма ольвійських написів V–I ст. до Р. Х. Т. Н. Кніпович зробила ще багато зауважень стосовно алгоритму палеографічних датувань ольвійських написів. Разом із тим, дослідниця характеризувала свої матеріали як попередні (Кніпович, 1966).

У 1968 р. під редакцією видатних вчених Є. І. Леві й Т. Н. Кніпович вийшла збірка *IOlb*, як продовження збірки В. В. Латишева *IPE I²*. Вона, також містить дуже обережні палеографічні датування написів. Важливо те, що дослідники неодноразово наголошували на практичній відсутності в лапідарній епіграфіці Ольвії точно датованих пам'яток; збіркою *IOlb* у науковий обіг остаточно уведено ще один, як вважалося, точно датований лапідарний пам'ятник – базу статуї *IOlb 65* Аполлона Лікаря роботи Стратоніда (Στρατωνίδης Ἀθηναῖος ἐπόησε – Стратонід, афінянин зробив). Отже, можливо стверджувати, що до кінця 60-х років минулого століття була оприлюднена низка фундаментальних робіт з лапідарної палеографії як загальногрецької, наприклад, (Guarducci, 1967; Jeffery, 1963) тощо, так і ольвійської – теоретичні інструменти для розвитку відповідних досліджень. Зокрема, збірник *IPE I²* В. В. Латишева у другій редакції (1916 р.), палеографічні таблиці лапідарної епіграфіки Ольвії (Кніпович, 1966) та збірник *IOlb* (1968 р.) мають точність палеографічних датувань переважно у межах століття.

Мета статті – огляд осібних напрямів застосування зазначених інструментів лапідарної палеографії Ольвії Понтійської за останні пів століття, як підготовчий етап до подальшого вдосконалення палеографічного аналізу³. Слід зазначити величезну кількість матеріалу (зазвичай кожна публікація нового епіграфічного пам'ятника супроводжуються палеографічним аналізом). Серед опублікованого матеріалу, безумовно, присутні «еталонні» палеографічні дослідження, виконані на високому науковому рівні, висновки яких підтверджені згодом іншими інструментами, наприклад, (Белецкий, 1955; Денисова, 1982; Кніпович, 1966а; Леви, 1951, 1953; Лейпунська, 1990) та деякі інші. Але в цій статті досліджуються лише деякі проблемні напрями. У цілому ж, моє дослідження слід розглядати як попереднє. **Методика дослідження** – типові наукові методи в поєднанні з власними науковими розробленнями автора із синхронізації епонімного каталогу *IPE I²* 201 (календаря) та просопографії Ольвії. **Наукова новизна.** Виконаний огляд сучасного стану ольвійської лапідарної палеографії за останні півстоліття дозволив виявити осібні негативні тенденції у розвитку цієї допоміжної дисципліни. Отримані матеріали, стосовно локального географічного об'єкта – Ольвії Понтійської – певною мірою можуть бути застосовані для інших географічних об'єктів та іншого історичного часу. **Висновки.** Цілком очевидна потреба у підвищенні точності та вдосконаленні палеографічного аналізу в ольвійській лапідарній палеографії в останні півстоліття в осібних випадках призвела до суттєвого спотворення алгоритмів датування у бік суб'єктивізму та формалізму. Фіксуються непоодинокі випадки палеографічного датування осібних пам'яток різними дослідниками з величезним розкидом необгрунтованих вузьких датувань, встановлених з порушеннями алгоритму. У цілому, розуміючи процеси, що відбуваються в лапідарній палеографії деякі дослідники, тим не менш, іноді допускають суттєві помилки та маніпуляції у її практичному застосуванні, навіть порушуючи принцип безперевності часу тощо. Безумовно, палеографічний аналіз є творчим процесом та його складно втиснути у рамки сухих, незмінних алгоритмів, але коли цей аналіз перетворюється на фантастичні домисли це є неприпустимим. На мій погляд, причиною появи суб'єктивізму та формалізму у осібних палеографічних датуваннях лапідарних пам'яток Ольвії є відсутність чіткого алгоритму реалізації процесу, побудованого на системних засадах. Системний аналіз у поєднанні з отриманими на базі синхронізації епонімного каталогу *IPE*

³ Втім, під час роботи над цією статтею я переконався у тому, що тема дослідження розвитку лапідарної палеографії Ольвії має загальноантичне значення. Так, *preprint* цієї статті, оприлюднений на ресурсі *ResearchGate*, викликав неабиякий інтерес у дослідників із багатьох європейських країн.

І² 201 численними датуваннями лапідарних пам'яток Ольвії є підґрунтям для побудови сучасного об'єктивного алгоритму палеографічного датування.

Виклад основного матеріалу. Отже, приблизно п'ятдесят років тому, зокрема, у зв'язку із наявністю палеографічних інструментів (*IPE I²*, *IOLb* тощо) та активізацією археологічних розкопувань, почали з'являтися фундаментальні праці з інтерпретацією як нещодавно знайдених, так і найзначніших ольвійських лапідарних пам'яток минулих часів. Мова йде, насамперед про дослідження декрету *IPE I² 32* на честь Протогена, декрету *IPE I² 25+31* на честь Каллініка, декрету *IPE I² 24* Каноба про гроші, декрету на честь синів херсонесця Аполлонія *IOLb 28+ 29+123+IPE I² 240*, декрету *SEG 34: 758* на честь Антестерія, декрету *IPE I² 34* на честь Нікерата Папієва, групи декретів та посвят Посидея Посидеїва та багато інших. Значну увагу в цих дослідженнях вчені приділяли палеографічному датуванню. Загалом, ще раз наголошую на безлічі інформації на тему, тому наведу лише декілька досить яскравих негативних прикладів реалізації алгоритму палеографічного датування.

Спроба підвищення точності палеографічного методу датування давньогрецьких написів з Ольвії шляхом виділення вузьких хронологічних діапазонів зі стійкою палеографією запропонована у 70-х рр. минулого століття видатними вченими Ю.Г. Виноградовим та П. О. Каришковським. Отже, розгляну один з найзначніших документів лапідарного архіву Ольвії – декрет *IPE I² 24* про гроші (Виноградов, Каришковський, 1976). На даний час у науковий обіг уведено декілька варіантів його палеографічного датування (перелік найголовніших датувань див. (Яйленко, 2017: 359–362)). Я наведу ці датування в порядку їхнього розташування на часовій вісі:

- початок IV ст. до Р. Х. (W. Dittenberger);
- раннє IV ст. до Р. Х. (Е. Р. Штерн та В. О. Анохін);
- перша половина IV ст. до Р. Х. (В. В. Латишев та С. А. Жебелєв);
- 375–350 рр. до Р. Х. (L. Dubois);
- 360–350 рр. до Р. Х. (В. П. Яйленко);
- третя чверть IV ст. до Р. Х. (Ю. Г. Виноградов та П. О. Каришковський);
- кінець IV ст. до Р. Х. (I. H. Mordmann).

У статті (Виноградов, Каришковський, 1983: 25) вказано також більш точне датування декрету про гроші: 340–335 рр. до Р. Х. або середина 30-х років. IV ст. до Р. Х. Як видно, датування декрету *IPE I² 24* охоплюють досить значний віковий період, що цілком відповідає точності палеографічного аналізу.

Із датуванням цього декрету пов'язані багаторічні наукові дебати стосовно запропонованої у статті (Виноградов, Каришковський, 1976) схеми ольвійської лапідарної палеографії IV ст. до Р. Х. з точністю до чверті століття. Фактичним автором схеми був Ю. Г. Виноградов. Головні засади цієї схеми є такими: – при використанні дробної хронології у палеографічному аналізі, використання аналогій з різних античних центрів відступають на задній план оскільки переважають локальні особливості; – вивчаючи внутрішню еволюцію дослідник прагне виділяти особливі епохи, що поєднуються цілим набором певних ознак, а потім проводить членування цих епох на підгрупи, що буцімто дозволяє детальніше датувати окремі написи. Втім, залишилося незрозумілим на яких засадах Ю. Г. Виноградов виділяє окремі епохи, адже на той період було відомо лише два лапідарних пам'ятники Ольвії IV ст. до Р. Х., які, за припущенням дослідників, могли мати відносно точне датування⁴. Існує історіографія в цілому суперечливих досліджень з датування цих пам'яток; мова йде про фрагментовані бази статуй роботи Праксителя та Стратоніда, відповідно, *IPE I² 271* та *IOLb 65*. Як сучасний погляд, сутність схеми ольвійської лапідарної палеографії за Ю. Г. Виноградовим складається у намаганні

⁴ Згодом до переліку датованих лапідарних написів Ольвії IV ст. до Р. Х. В. П. Яйленко додав проксенію та договір з гераклейським тираном Сатиром (Яйленко, 2017: 344-354).

формальним способом членувати велику групу пам'яток за критерієм збігу палеографії; пам'ятки з умовно однаковою палеографією вважаються належними до певного хронологічного діапазону. Формалізм та суб'єктивізм такого підходу є очевидним оскільки в палеографії присутнє таке явище, як співіснування різних стилів лапідарного письма⁵. Співіснування стилів зануляє палеографічні побудови Ю. Г. Виноградова; про співіснування стилів ще у 1982 р. нагадала В. І. Денісова (Денісова, 1982)⁶.

Як відомо, обіцяне Ю. Г. Виноградовим обґрунтування запропонованої схеми так і не було опубліковане. На це справедливо звернув увагу В. П. Яйленко (Яйленко, 2017)⁷. Втім, неможливо не відзначити, що сучасне просопографічне датування декрету Каноба про гроші – рік Θρασυδάμας Ἀρίστωνος (333 р. до Р. Х.) – майже збігається з запропонованим Ю. Г. Виноградовим та П. О. Каришковським. Я пояснюю цей збіг підкріпленою нумізматичними міркуваннями, винятковою науковою інтуїцією видатних дослідників (Николаев, 2014).

Було б несправедливим не дати оцінку моїм власним дослідженням минулих років, у яких так чи інакше використовувався палеографічний аналіз. На жаль ця оцінка, також є негативною. Так, на момент написання першої монографії у 2008 р. (Николаев, 2008) я ще знаходився «у полоні» розглянутої вище схеми ольвійської лапідарної палеографії Ю.Г. Виноградова. Отримавши цілу низку (близько 70) відносно точних просопографічних датувань групи ольвійських лапідарних написів на ґрунті синхронізації епонімного каталогу IPE I² 201, я вважав, що, окрім іншого, ця інформація може бути корисною для науковців-палеографів та слугуватиме для подальшого розвитку схеми Ю. Г. Виноградова. Зокрема, оскільки схема охоплює лише IV ст. до Р. Х., я мав на увазі палеографічне дослідження з «продовження» цієї схеми на III–I ст. до Р. Х. (sic). Також, мова йшла про те, що отримані просопографічні датування лапідарних написів (зі згадкою історичних осіб) дозволять виконати уточнення датувань інших написів, зокрема таких, що не мають згадки про історичних осіб, але мають близьку палеографію⁸. Як приклад я вказав на близькість палеографії синхронних написів, виданих у 176–168 рр. до Р. Х. та 178–159 рр. до Р. Х., відповідно, посвяти Посидея Діонісієва Деметрі, Корі, Плутону й Демосу (SEG 40: 633) та посвяти Гікесія Філтова усім Богам (SEG 42: 717). Також була відмічена близькість палеографії виданих орієнтовно 256–248 рр. до Р. Х. декрету на честь Анфестерія (SEG 34: 758) та посвяти колегії ситонів (IOLB 72) (Николаев, 2008). Зазначу, що сучасний погляд на це питання повинен враховувати співіснування різних стилів. Не більш вдалим є і мої власні спроби безпосереднього виконання палеографічного аналізу на ранньому етапі діяльності, зокрема, надгробного напису IPE I² 226 Мойродора (Николаев, 2008: 179). І хоча я виніс цей аналіз у підрядкове посилання, загалом його можна класифікувати як беззмістовний та формальний.

Отже, констатую невдалу спробу дослідників підвищити точність палеографічного аналізу шляхом певних формальних дій.

⁵ Наприклад, застосований Ю. Г. Виноградовим термін «..єдина епоха у розвитку лапідарної палеографії» є помилковим (Виноградов, 1989: 241, виноска 55).

⁶ Раніше і П. О. Каришковський прийшов до висновку, що, зокрема, розвиток лапідарного письма в Ольвії в останній чверті III ст. до Р. Х. йшов двома паралельними напрямками (Каришковський, 1968: 104).

⁷ У фундаментальній монографії В. П. Яйленко (Яйленко, 2017) дуже багато сторінок присвячені палеографічному аналізу лапідарного архіву Ольвії; для проведення в цілому аналізу підходів цього вченого до палеографічного аналізу потрібне спеціальне дослідження. В цій статті я використовую лише окремі матеріали монографії В. П. Яйленко.

⁸ Слід розрізняти лапідарні написи зі збігом палеографії та написи — абсолютні палеографічні аналоги. Останні виконані «однією рукою» та/або в одній майстерні, тобто, дійсно є синхронними. Приклад абсолютних палеографічних аналогів: декрет IPE I² 32 на честь Протогена та стіно будівний напис IPE I² 180 Клеомброта Пантаклова, епоніма 222 р. до Р. Х. та монетного магістрата КЛЕ (Николаев, 2014). Що стосується написів зі збігом палеографії, їхню синхронність чи/або несинхронність треба довести шляхом подальших системних досліджень.

Приклади формального застосування палеографічного аналізу. Важливою віхою ольвійської історіографії є фундаментальна праця Ю. Г. Виноградова (Виноградов, 1989). Втім, деякі сторінки, присвячені палеографічному аналізу заслуговують на окремий розгляд та викликають серйозні зауваження; вчений, як правило, завершує обґрунтування своїх гіпотез нібито підтверджувальними палеографічними аргументами.

Так, свого часу я буквально за кожною літерою проаналізував (Николаев, 2014: 254-265) явно помилкові палеографічні пасажі щодо датування вченим декрету *IPE I²* на честь Нікерата раннім II ст. до Р. Х., у чому, на його думку, «...переконує палеографічний аналіз» (Виноградов, 1989: 184). І це при тому, що засновник ольвійської лапідарної палеографії Т. Н. Кніпович зазначала, що вона *відмовляється використовувати палеографію для датування цього декрету* (Кніпович, 1966: 26). До речі, комплексний аналіз показав, що декрет датується початком другої половини I ст. після Р. Х., тобто на два з половиною століття пізніше пропонованого Ю. Г. Виноградим (Николаев, 2014: 254-265). Навіть В. П. Яйленко, якій десятиліттями вважав декрет на честь Нікерата *найширшим елліністичним пам'ятником*, «прозрів» у 2017 р. і без посилання на моє датування 2014 р. (Николаев, 2014: 254-265), також відніс дату декрету до середини першого століття після Р. Х. (Яйленко, 2017: 576-584). При цьому дослідник погано відредагував свою монографію, залишивши вказівку на приналежність декрету на честь Нікерата до епохи еллінізму (Яйленко, 2017: 481). Характерно, що нове датування декрету на честь Нікерата В. П. Яйленко супроводжується палеографічним датуванням широким періодом від II ст. до Р. Х. по I ст. після Р. Х. (Яйленко, 2017: 584). *Воістину, унікальні можливості демонструє ольвійська палеографія; її можливо пристосувати до любых історичних ідей та гіпотез (sic)!*

Палеографічному датуванню Ю. Г. Виноградим групи посидея Посидеїва із Неаполя Скіфського передує прийняття дослідником як історичного факту гіпотези про співробітництво Посидея з царем Скілуром при відомій хронології життєдіяльності останнього. Відповідно, палеографічне датування посидея⁹ (Николаев, 2022: 212-249) займає у дослідника декілька стрічок; результат датування визначено *a priori*. Так, Ю. Г. Виноградов зазначає, що «за своєю палеографією написи Посидея укладаються в досить вузькі хронологічні рами й належать перехідному етапу у розвитку ольвійського лапідарного шрифту (див. гл. V), проте за особливостями деяких літер тяжіють ближче до першої половини II ст. до Р. Х., виходячи з чого, я хотів би датувати їх близько середини цього сторіччя. Але оскільки навряд чи підлягає сумніву той факт, що найбільш тісні зв'язки цього ольвіополіта зі Скіфським царем зав'язалися вже після того, як Скілур став сюзереном його рідного міста, то, з урахуванням усього вищесказаного, і сам момент установлення протекторату над Ольвією я б вважав найбільш реальним віднести до 50–40-м рокам II ст., оскільки Скілур народився не пізніше 60–70 рр. II ст. до Р. Х.» (Виноградов, 1989: 250). Перш за все, зазначу, що *не існує жодного історичного свідчення щодо співробітництва Скілура й Посидея*¹⁰. По друге, *варіант письма, притаманний посидеям Посидея, з деякими нюансами існував принаймні з рубежу III–II ст. до Р. Х. аж до гетського розгрому* (Николаев 2022: 212-249).

В зазначеному річищі виконані й деякі дослідження В. О. Анохіна. Так, при палеографічному датуванні декрету *IPE I² 25+31* на честь Каллініка вчений виділяє *сигму стійкої форми, мю з досить довгим середнім кутом (sic), ню*, у якій права гафта досить часто перевищує ліву. Більш пізніми ознаками дослідник визнає зменшення у розмірах *омікрон*,

⁹ Йдеться про посвяту *IPE I² 670* Зевсу Атабірю, посвяту *IPE I² 670* Афіні Ліндії, посвяту *IPE I² 670* володарю Левкі Ахіллу, посвяту *NE 3* (1962) 41 богині Родос з Неаполя Скіфського, також групу ольвійських пам'яток (посвяту *IPE I² 168* Афродіті й декрети *IPE I² 77* Коса та *IPE I² 78* Тенедоса на честь Посидея).

¹⁰ Серед іншого, виконання лапідарних пам'яток царя Скілура на мшанковому вапняку на відміну від мармурових посидея однозначно свідчить про відсутність синхронності цих написів (Николаев, 2022: 212-249).

омеги та тхети. «Разом узяті ознаки й дозволяють віднести декрет на честь Каллініка до 380–370 рр. до Р. Х.» (Анохин, 1989: 29) (*sic*). Відверто кажучи, наведений алгоритм палеографічного датування з точністю до десяти років, вражає! Адже, «сигма стійкої форми, ню, у якій права гаста досить часто перевищує ліву» (Анохин, 1989: 29) фіксуються в лапідарній палеографії Ольвії впродовж сотень років!!! До того ж згадані дослідником «більш пізні ознаки» з'являються в ольвійській епіграфіці не раніше середини IV ст. до Р. Х. Сказане свідчить про те, що В. О. Анохін при визначенні дати декрету *IPE* I² 25+31, ймовірно, керувався нумізматичними міркуваннями, а палеографію абсолютно формально застосував як допоміжний аргумент.

Не більш вдалим є віднесення декрету на честь Каллініка до другої чверті III ст. до Р. Х., що його пропонує В. П. Яйленко на ґрунті порівняння палеографії декрету з декретами Істрії та деякими іншими¹¹. Дослідник зазначає, що оскільки в Ольвії майже немає точно датованих написів IV–III ст. до Р. Х. для визначення часу тих чи інших пам'яток доводиться вдаватися до порівняння їхнього письма з точно датованими написами з інших областей (це звичайна для епіграфіки периферійних районів практика)¹². В епіграфіці Істрії, що наближена до ольвійської за тенденціями розвитку присутні декілька декретів (*ISM* I, 1-3, 5-7, 18, 19, 65), що датуються III ст. до Р. Х. *та тою, чи іншою мірою наближені до декрету Каллініка*¹³, вважає дослідник. Так, зокрема, він вказує, що (ольвійський) декрет *ISM* I, 65 з Драгомірні згадує галатів; це датує його часом не раніше 279 р. до Р. Х. (Яйленко, 2017: 444). Формальність палеографічних побудов В. П. Яйленко ілюструється, наприклад, тим, що цей же декрет з Драгомірні в іншому місті своєї монографії (Яйленко, 2017: 560) він вже відносить до початку II ст. до Р. Х. (*sic*). До того ж дослідник посилається на лапідарні написи Істрії (*ISM* I, 1-3, 5-7, 18, 19, 65), датовані в межах III століття до Р. Х. або його середини, але в кінцевому підсумку отримує власне датування декрету *IPE* I² 25+31 у межах чверті століття! Отже, *палеографія і на цей раз стає об'єктом формальних маніпуляцій*. Розкид палеографічного датування декрету на честь Каллініка, що його пропонують В. О. Анохін та В. П. Яйленко знаходиться в межах від 380–370 рр. до Р. Х. (Анохин, 1989: 29) до другої чверті III ст. до Р. Х. (Яйленко, 2017: 444), тобто, перевищує ціле століття¹⁴! Фактична ж дата декрету *IPE* I² 25+31 на честь Каллініка, і це вже історичний факт, знаходиться всередині – перші роки після зняття Зопіріонової облоги (Виноградов, Карышковский, 1978); золоті, срібні та свинцеві (облогові) монети з монограмою Каллініка належать до 330 р. до Р. Х., тобто до часів облоги Ольвії Зопіріоном (Николаев, 2014: 159-164).

Вище були наведені приклади намагання дослідників визначити палеографічну дату пам'ятки ігноруючи реальну точність палеографічного методу і це є однією із негативних сучасних тенденцій застосування палеографічного аналізу. Різновид хибного алгоритму, також полягає у попередньому застосуванні інших, відмінних від палеографії міркувань (історичних, нумізматичних тощо); надалі до вже прийнятого рішення про дату пам'ятки додається не реальний, а формальний «палеографічний аналіз» літер, яким буцімто підтверджується це датування. На жаль, таким алгоритмом іноді користувалися відомі вчені.

Алгоритм палеографічного аналізу, якій викликає розрив часу. При публікації епітафії *SEG* 27: 444 Епікрата Ісократова (Козуб, Белецкий, 1977: 172-175) був застосований

¹¹ Нумізматична складова датування декрету на честь Каллініка, що його пропонує В. П. Яйленко (Яйленко, 2017: 444), є помилковою оскільки у другій-третьій чверті III ст. до Р. Х. упродовж майже 40 років в Ольвії проводилася безперервна емісія «борисфенів» середніх груп (Николаев, 2022).

¹² Вважаю, що така порівняльна практика датування, також повинна у майбутньому стати предметом дослідження методом системного аналізу.

¹³ Риторичне запитання: чи може «тою, чи іншою мірою наближеність палеографії» написів бути реальним аргументом до датування?

¹⁴ Зазначу, що у межах століття традиційно знаходиться й точність палеографічного методу датування.

палеографічний алгоритм, що навіть викликає розрив у часі та суперечить напряду розвитку палеографії взагалі. Так, достатньо точно датування напису, як вказують публікатори, дають класичні, без прикрас, форми літер, які за палеографією належать до початку IV ст. до Р. Х. (з відповідним посиланням на статтю Т. Н. Кніпович). Але у зазначеній статті (Кніпович, 1966: 9, табл. IX), мова йде не про початок, а про IV століття в цілому (*sic*). Більш раннє датування пам'ятки, на думку дослідників, підтверджується й тим, що форми осібних літер характерні для ольвійського письма V ст. до Р. Х. Втім, на жаль, дослідники не зробили ніяких висновків із завершальної інформації абзацу: *омікрон* значно менше, а *омега* дещо нижче інших літер напису (Козуб, Белецкий, 1977: 173); ця інформація є ознакою приналежності напису до більш пізніх часів, зокрема другої половини IV ст. до Р. Х. Просопографічне датування напису *SEG 27: 444 – 340–320 pp.* до Р. Х. (Николаев, 2014: 295).

Наведений приклад, на жаль, не є єдиним. Так, у сучасному дослідженні *DefOlb* застосовано аналогічний підхід до палеографічного аналізу, що також характеризується розривом протікання процесів у часі. Зокрема, в магічному напису *DefOlb 14* фіксується «деяке змішання форм дукту ранньокласичної та зрілої класичної епох», тобто, присутність у палеографії магічного напису ознак V та одночасно рубежу V–IV ст. до Р. Х. Здавалося б, наявність пізніших палеографічних форм автоматично створює *terminus post quem* V–IV ст. до Р. Х. Але дослідник приймає рішення про дату пам'ятки на ґрунті мовного аналізу; він вказує на те, що мова напису демонструє особливості іонійського діалекту. Тобто, у сутності, визначальним для датування вважається не наймолодша ознака, а навпаки – найстаріша. *Методична помилка дослідників у розглянутих випадках пов'язана з тим, що вони шукають в пам'ятці ознаки минулих часів та за їхньою наявністю присвоюють пам'ятці раннє датування, замість того, щоб шукати наймолодші палеографічні ознаки, які визначають її terminus post quem.*

Синхронізація епонімного каталогу Ольвії як підґрунтя для побудови об'єктивного алгоритму палеографічного датування. В багатьох статтях та монографіях вказується на практичну відсутність в лапідарній епіграфіці Ольвії точно датованих лапідарних пам'яток. Як вважає більшість дослідників така відсутність є головною причиною того, що до цього дня не розроблена об'єктивна схема ольвійської лапідарної палеографії. Безумовно, існує і суперечність між фактичною точністю палеографічного методу датування та потребами дослідників підвищити цю точність. Втім, я дуже обережно ставлюся до перспективи збільшення хронологічної точності палеографічного методу. Попередні напрацювання (Николаев, 2022: 250-260) дають підстави вважати, що об'єктивний палеографічний алгоритм датування пам'яток лапідарної палеографії буде мати точність ніяк не менше одного століття. Отже, у 2014 р. мною була оприлюднена монографія у якій на ґрунті системного аналізу та математичного моделювання у науковий обіг був введений синхронізований каталог епонімів Ольвії *IPE I² 201* (Николаев, 2014). Каталог охоплює період приблизно з 394–388 pp. до Р. Х. до 94–88 pp. до Р. Х., тобто 300 років. Одним із наслідків синхронізації каталогу є оприлюднення взаємозалежних просопографічних датувань великої групи лапідарних, керамічних, магічних та нумізматичних пам'яток Ольвії Понтійської. *Отримавши репрезентативний пакет датованих по допомогу просопографії лапідарних написів Ольвії я маю реальну можливість розпочати відповідне системне дослідження ольвійської лапідарної, керамічної, нумізматичної, магічної палеографії, що є задачею майбутнього часу.*

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Анохин В. А. Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья. К.: Наук. думка, 1989. 128 с.

Белецкий А. А. Греческая надпись на базе статуи из Ольвии. *Вестник древней истории.* 1955. № 2. С. 180-190.

Scientific Bulletin of the Izmail State University of Humanities.
Section Historical Sciences. Issue 61.

Болтунова А. И., Книпович Т. Н. Очерк истории греческого лапидарного письма на Боспоре. *Нумизматика и эпиграфика*. 1962. Т. 3. С. 3-31.

Виноградов Ю. Г. Политическая история ольвийского полиса VII–I вв. до н.э.: ист.-эпиграф. исслед. отв. ред. Е. С. Голубцова. М.: Наука, 1989. 288 с.

Виноградов Ю. Г., Карышковский П. О. Калинин, сын Евксена: проблемы политической и социально-экономической истории Ольвии второй половины IV в. до н. э. *Вестник древней истории*. 1982. № 4. С. 26-46; 1983. № 1. С. 21-39.

Виноградов Ю. Г., Карышковский П. О. Ольвийский декрет Каноба о деньгах и стоимость драгоценных металлов на Понте в IV в. до н.э. *Вестник древней истории*. 1976. № 4. С. 20-42.

Денисова В. И. Новый эпиграфический документ из Ольвии. *Советская археология*. 1982. № 1. С. 95-104.

Каришковський П. О. До питання про дату ольвійського декрету на честь Протогена. *Археологія*. 1968. Вип. 21. С. 95-105.

Книпович Т. Н. К вопросу о датировке ольвийского декрета в честь Протогена. *Вестник древней истории*. 1966 (а). № 2. С. 142-149.

Книпович Т. Н. Греческое лапидарное письмо в памятниках Ольвии. *Нумизматика и эпиграфика*. 1966. Т. 6. С. 3-30.

Козуб Ю. И., Белецкий А. А. Стихотворная эпитафия Эпикрата из Ольвии. *Вестник древней истории*. 1977. № 1. С. 172-175.

Латышев В. В. Исследования об истории и государственном строе города Ольвии. СПб.: Тип. В. С. Балашева. 1887. XII. 314 с.

Леви Е. И. Новая ольвийская надпись из раскопок 1951 г. *Вестник древней истории*, 1953. №1. С. 177-183.

Леви Е. И. Ольвийский декрет из раскопок 1949 г. *Вестник древней истории*. 1951. № 1. С.142-149.

Лейпунська Н. О. Новий напис з Ольвії. *Археологія*. 1990. № 3. С. 117-122

Николаев Н. И. Просопография Ольвии Понтийской V в. до н. э.– I в. н. э.: (монография в двух книгах). К., 2014.

Николаев Н. И. Политическая и культовая элита Ольвии IV – I вв. до н.э.: научное монографическое издание. г. Николаев: ЧП Шамрай, 2008. 262 с.

Ніколаєв М. І. Хронологія Північного Причорномор'я IV–I ст. до Р. Х. Ізмаїл, 2022. 288 с.

Яйленко В. П. История и эпиграфика Ольвии, Херсонеса, Боспора VII в. до н. э. –VII в. н. э. СПб.: Нестор-История, 2016. 980 с.

Guarducci M. Epigrafia greca. T. 1: Caratteri e storia della disciplina. La scrittura greca dalle origini all'età imperiale. Rome, 1967. 580 p.

Jeffery L. H. The Local Scripts of Arhaic Greece. Oxford, 1963.

REFERENCES

Anohin V. A. (1929). Monety antichnyh gorodov Severo-Zapadnogo Prichernomor'ja [Coins of ancient cities of the Northwest Black Sea Region.]. K.: Nauk. dumka. 128 p. [in Russian].

Beleckij A. A. (1955). Grecheskaja nadpis' na baze statui iz Ol'vii [Greek inscription based on the statue from Olbia]. *Vestnik drevnej istorii* [Journal of Ancient History]. № 2. P. 180-190. [in Russian].

Boltunova A. I., Knipovich T. N. (1962). Ocherk istorii grecheskogo lapidarnogo pis'ma na Bospore [Sketch of the history of the Greek lapidary script on Bosporus]. *Numizmatika i jepigrafika* [Numismatics and epigraphy]. T. 3. P. 3-31. [in Russian].

Denisova V. I. (1982). Novyj jepigraficheskij dokument iz Ol'vii [A new epigraphic document from Olbia]. *Sovetskaja archeologija* [Soviet archaeology]. № 1. P. 95-104. [in Russian].

Guarducci M. (1967). Epigrafia greca. T. 1: Caratteri e storia della disciplina. La scrittura

greca dalle origini all'età imperiale. Rome. 580 p. [in Italian].

Jajlenko V. P. (2016). Istorija i jepigrafika Ol'vii, Hersonesa, Bospora VII v. do n. je. –VII v. n. je. [A History and Epigraphy of Olbia, Chersonesus and Bosporus VII Century BC – VII Century AD]. SPb.: Nestor-Istorija. 980 p. [in Russian].

Jeffery L. H. (1963). The Local Scripts of Arhaic Greece. Oxford. [in English].

Karyshkovs'kyj P. O. (1968). Do pytannya pro datu ol'viys'koho dekretu na chest' Protohena [To the question of the date of the Olbia decree in honor of Protogenes]. *Arkheolohiya* [Archaeology]. Vyp. 21. P. 95-105. [in Ukrainian].

Knipovich T. N. (1966). Grecheskoe lapidarnoe pis'mo v pamjatnikah Ol'vii [Greek Lapidar in the Monuments of Olbia]. *Numizmatika i jepigrafika* [Numismatics and epigraphy]. T. 6. P. 3-30. [in Russian].

Knipovich T. N. (1966a). K voprosu o datirovke ol'vijskogo dekreta v chest' Protogena [On the question of the date of the Olvian decree in honour of Protogene]. *Vestnik drevnej istorii* [Journal of Ancient History]. № 2. P. 142-149. [in Russian].

Kozub Ju. I., Beleckij A. A. (1977). Stihotvornaja jepitafija Jepikrata iz Ol'vii [Verse epitaph of Epicrates of Olbia]. *Vestnik drevnej istorii* [Journal of Ancient History]. 1977. № 1. P. 172-175. [in Russian].

Latyshev V. V. (1887). Issledovanija ob istorii i gosudarstvennom stroe goroda Ol'vii [Research on the history and state structure of the city of Olbia]. SPb.: Tip. V. S. Balasheva. XII. 314 p. [in Russian].

Levi E. I. (1951). Ol'vijskij dekret iz raskopok 1949 g. [Olbia decree from excavations 1949]. *Vestnik drevnej istorii* [Journal of Ancient History]. № 1. P. 142-149. [in Russian].

Levi E. I. (1953). Novaja ol'vijskaja nadpis' iz raskopok 1951 g. [New Olvian inscription from the excavations of 1951]. *Vestnik drevnej istorii* [Journal of Ancient History]. №1. P. 177-183. [in Russian].

Leypuns'ka N. O. (1990). Novyy napys z Ol'viyi [A new inscription from Olbia]. *Arkheolohiya* [Archaeology]. № 3. P. 117-122. [in Ukrainian].

Leypuns'ka N. O. (1990). Novyy napys z Ol'viyi [A new inscription from Olbia]. *Arkheolohiya* [Archaeology]. № 3. P. 117-122. [in Ukrainian].

Nikolaev N. I. (2008). Politicheskaja i kul'tovaja jelita Ol'vii IV – I vv. do n.je.: nauchnoe monograficheskoe izdanie [Political and cult elite of Olbia IV – I century. BC: scientific monographic publication]. ChP Shamraj. 262 p. [In Russian].

Nikolaev N. I. (2014). Prosopografija Ol'vii Pontijskoj V v. do n. je. – I v. n. je. [Prosopography of Olbia Pontika V cent. BC- I cent. A. D.]. Kyiv. [in Russian].

Nikolayev M. I. (2022). Khronolohiya Pivnichnoho Prychornomor'ya IV–I st. do R. Kh. [Chronology of the Northern Black Sea region in the 4th – 1st centuries BC. Selected works]. Izmayil. 288 p. [in Ukrainian].

Vinogradov Ju. G. (1989). Politicheskaja istorija ol'vijskogo polisa VII–I vv. do n.je. : ist.-jepigraf. issled.[Political history of Olbia Polis VII-I centuries. BC.]. otv. red. E. S. Golubcova. M.: Nauka. 288 p. [in Russian].

Vinogradov Ju. G., Karyshkovskij P. O. (1976). Ol'vijskij dekret Kanoba o den'gah i stoimost' dragocennyh metallov na Ponte v IV v. do n.je. [Olbia decree of Kanoba about money and the value of precious metals on Ponte in the IV century BC]. *Vestnik drevnej istorii* [Journal of Ancient History]. № 4. P. 20-42. [in Russian].

Vinogradov Ju. G., Karyshkovskij P. O. (1982, 1983). Kalinnik, syn Evksena: problemy politicheskoi i social'no-jekonomicheskoi istorii Ol'vii vtoroj poloviny IV v. do n. je. [Kalinnik, son of Euxen: problems of political and socio-economic history of Olbia the second half of IV century BC]. *Vestnik drevnej istorii* [Journal of Ancient History]. № 4. P. 26-46; № 1. P. 21-39. [in Russian].

СКОРОЧЕННЯ

DefOlb – Белоусов, А. В. Корпус заклятый понтийской Ольвии. М. 2020.

IOlb – Надписи Ольвии. М.- Л. 1968.

IPE I² – Latishev, B. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1885–1916.

SEC – Supplementum epigraphicum Graecum.

АНОТАЦІЯ

*Як вважається, головною проблемою розвитку ольвійської лапідарної палеографії є практична відсутність точно датованих пам'яток, тому існує нагальна потреба у її розвитку та вдосконаленні. Вибірковий огляд стану лапідарної палеографії Ольвії за останні 50 років виявив деякі негативні тенденції у розвитку цієї допоміжної історичної дисципліни. Наведені приклади намагання дослідників визначити палеографічну дату пам'ятки ігноруючи реальну точність палеографічного методу і це є однією із негативних сучасних тенденцій застосування палеографічного аналізу. Різновид хибного алгоритму, також полягає у попередньому застосуванні інших, відмінних від палеографії міркувань (історичних, нумізматичних тощо); надалі до вже прийнятого рішення про дату пам'ятки додається не реальний, а формальний «палеографічний аналіз» літер, яким буцімто підтверджується це датування. На жаль, таким алгоритмом іноді користувалися відомі вчені. Зафіксована також методична помилка, пов'язана з пошуком в пам'ятці ознак минулих часів та за їхньою наявністю надання пам'ятці раннього датування, замість того, щоб шукати наймолодші палеографічні ознаки, які визначають її *terminus post quem*. У 2014 р. мною була оприлюднена монографія у якій на ґрунті системного аналізу та математичного моделювання у науковий обіг був введений синхронізований каталог епонімів Ольвії IPE I² 201 (Николаев, 2014). Каталог охоплює період приблизно з 394–388 рр. до Р. Х. до 94–88 рр. до Р. Х., тобто 300 років. Одним із наслідків синхронізації каталогу є оприлюднення взаємозалежних просопографічних датувань великої групи лапідарних, керамічних, магічних та нумізматичних пам'яток Ольвії Понтійської. Отримані численні датування, ймовірно, є підґрунтям для майбутньої побудови сучасного об'єктивного палеографічного алгоритму, який унеможливить формалізм та суб'єктивізм цього процесу. Разом з тим, я дуже обережно ставлюся до перспективи збільшення хронологічної точності палеографічного методу. Попередні напрацювання дають підстави вважати, що палеографічний алгоритм датування пам'яток лапідарної палеографії буде мати точність ніяк не менше одного століття, також очікується поява деяких жорстких обмежень на процес датування. Отримані матеріали, стосовно локального географічного об'єкта – Ольвії Понтійської – певною мірою можуть бути застосовані для інших географічних об'єктів та іншого історичного часу. В цілому, отримані матеріали мають статус попередніх.*

Ключові слова: *Ольвія, лапідарні написи, палеографічний аналіз, огляд, системний аналіз.*